

CHINGIZ AYTMATOVNING QALAMIGA MANSUB ASARLAR TAHLILI

Kurbonova Gulchehra Abdullayevna

Perfect universityning “Gumanitar fanlar” kafedrası

dotsenti, psixologiya fanlari doktori, Turon fanlar akademiyasining akademigi, professori,

Turon fanlar akademiyasi tasarrufidagi Psixologiya ilmiy-tadqiqot instituti direktori

gulchehra.qurbonova@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21107347>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Chingiz Aytmatov asarlarining chuqur falsafiy mazmunga ega ekanligi, tabiat va inson munosabatlari, unda inson hayoti, tarix, xotira va ma'naviyat masalalari, milliy afsona va ramzlardan foydalanish hamda insoniylik va vijdon masalalari keng yoritilgan. Maqolada insoniylikni saqlab qolishga va tarixiy xotirani qadrlashga chaqirishi, shu sababli bu asarlar jahon adabiyotining eng muhim va qimmatli asarlaridan biri hisoblanishi kabi yondashuvlar va milliy qadriyatlarga asoslangan fikrlar tahlil etilgan. Maqolada Chingiz Aytmatovning Jamila – asar tahlili, Oq kema – asar tahlili, Asrga tatigulik kun nomli asrlarini mazmun mohiyati ochib berilgan. Asarlarda insonlarga xos bo'lgan fazilat beg'uborligi, insoniylik va tabiatga mehr g'oyalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: milliy afsona, bola, jamoat arbobi, insoniylik, vijdon, poklik, halollik, munosabat, sevgi, erkinlik, qadriyat insoniylik, mehr-shafqat.

Аннотация. В данной статье рассматривается глубокое философское содержание произведений Чингиза Айтматова, взаимосвязь природы и человека, вопросы человеческой жизни, истории, памяти и духовности, использование национальных легенд и символов, а также вопросы гуманизма и совести. В статье анализируются подходы и идеи, основанные на национальных ценностях, таких как призыв к сохранению гуманности и уважению исторической памяти, благодаря которым эти произведения считаются одними из важнейших и ценных произведений мировой литературы. В статье раскрывается суть произведений Чингиза Айтматова: «Джамила — анализ произведения», «Белый корабль — анализ произведения», «Асрга татигулик кун».

Произведения подчеркивают идеи невинности добродетели, гуманности и любви к природе, присущие человеку.

Ключевые слова: национальная легенда, ребенок общественный деятель, человечность, совесть, чистота, честность, отношение, любовь, свобода, ценность, человечность, сострадание.

Annotation. This article examines the profound philosophical content of Chingiz Aitmatov's works, the relationship between nature and man, issues of human life, history, memory and spirituality, the use of national legends and symbols, as well as issues of humanism and conscience. The article analyzes approaches and ideas based on national values, such as the call for the preservation of humanity and respect for historical memory, which make these works considered among the most important and valuable works of world literature. This article explores the essence of Chingiz Aitmatov's works: "Jamila - Analysis of the Work," "The White

Ship - Analysis of the Work," and "Asrga Tatigulik Kun." These works emphasize the ideas of innocence, virtue, humanity, and love of nature inherent in humankind.

Key words: National legend, child public figure, humanity, conscience, purity, honesty, attitude, love, freedom, value, humaneness, compassion.

Kirish. Inson shaxsining shakllanishida eng muhim omillardan biri bu – oila. Qirg‘iziston yozuvchisi Chingiz To‘raqulovich Aytmatov XX asr qirg‘iz adabiyotining eng iste‘dodli va jahonga tanilgan yirik namoyandalaridan biri bo‘lib, u 1928 yil 12 dekabrda Qirg‘izistonning Talas vodiysidagi Shakar ovulida tug‘ilgan. Bobosi Aytmat og‘a ajoyib qo‘buzchi, otasi To‘raqul Aytmatov davlat va jamoat arbobi, onasi tatar oilasida tug‘ilgan Naima opa o‘qimishli, oqila ayol edi. Chingiz dastlab rus maktabida, keyin qirg‘iz maktabida o‘qidi, qishloq sho‘rosida kotib, soliq yig‘uvchi, brigada hisobchisi bo‘lib ishladi. U 1948 yilda Jambul zooveterinariya texnikumini, 1953 yili Qirg‘iziston qishloq xo‘jalik institutini tamomlagan.

1956 - 1958 yillarda Moskvada Yozuvchilar uyushmasi qoshidagi Oliy adabiyotchilar kursida tahsil oldi. Chingiz Aytmatov bolaligidanoq badiiy adabiyotga ulkan mehr qo‘ygan bo‘lib, nasriy asarlar yaratish bilan astoydil shug‘ullanadi. Adib nomini ilk bor xalqaro miqyosda mashhur qilgan, 1958 yilda yozilib, jahon xalqlarining 40 dan ortiq tillariga tarjima qilingan asar «Jamila» qissasi bo‘ldi. «Jamila» qissasini Lui Aragon «Muhabbat haqida yozilgan jahondagi eng ajoyib qissa» deb atagan. Chingiz Aytmatov davlat va jamoat arbobi sifatida ulkan ishlarni amalga oshirmoqda. U Q.Muhammadjonov bilan hamkorlikda «Fudziyamadagi uchrashuv» nomli drama yozgan. Chingiz Aytmatov Qirg‘iziston xalq yozuvchisi (1968), 1995 yildan Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati assambleyasi Prezidentidir. U Mustaqil O‘zbekistonning «Do‘stlik» (1995), «Buyuk xizmatlari uchun» (1998) ordenlari bilan mukofotlangan. Qirg‘iziston Respublikasida Chingiz Aytmatov nomidagi Xalqaro «Oltin medal» mukofoti ta‘sis etilgan (1999). Chingiz Aytmatovning asarlari 80 dan ortiq xorijiy tillarga tarjima qilingan. Chingiz Aytmatov «Momo yer», «Qizil durrachali sarvqomatim» kabi asarlarini avval qirg‘iz tilida yozib, so‘ng o‘zi rus tiliga tarjima qilingan. Ba‘zi asarlari esa, avval rus tilida yozilib (masalan, «Oq kema», «Alvido, Gulsari») so‘ng qirg‘iz tiliga o‘girildi.

Chingiz Aitmatov – qirg‘iz va jahon adabiyotining eng mashhur yozuvchilaridan biridir.

Uning asarlarida insoniylik, vijdon, tabiatga munosabat, urush oqibatlari va zamonaviy jamiyat muammolari chuqur yoritilgan. Quyida uning mashhur asarlari bo‘yicha ba‘zi birlariga qisqa tahlil berilgan.

Jamila – asar tahlili. Bu asarda urush davrida qishloqda yashayotgan Jamila va Doniyor o‘rtasidagi pok va samimiy sevgi tasvirlanadi. Hikoya qahramoni – Seyit ularning muhabbatiga guvoh bo‘ladi. Inson qalbidagi haqiqiy sevgi va erkinlik har qanday to‘siqdan ustun.

Jamila — mashhur yozuvchi **Chingiz Aitmatov** tomonidan yozilgan eng mashhur qissalardan biridir. Bu asarda insoniy tuyg‘ular, ayniqsa sevgi, erkinlik va inson qalbining go‘zalligi chuqur tasvirlangan.

“Jamila” qissasi voqealari Ikkinchi jahon urushi davrida qirg‘iz qishlog‘ida bo‘lib o‘tadi.

Urush tufayli ko‘plab erkaklar frontga ketgan, qishloqda esa asosan ayollar, qariyalar va bolalar qolgan. Asar voqealari yosh bola Seyit tilidan hikoya qilinadi. Seyit Jamila va Doniyor o‘rtasidagi munosabatlarga guvoh bo‘ladi va ularning hayotini kuzatib boradi. Jamila qishloqda kelin bo‘lib yashaydi, uning eri frontda urushda qatnashmoqda. Jamila mehnatkash, ochiqko‘ngil va erkin ruhli ayol sifatida tasvirlanadi. U boshqalarning fikridan qo‘rqmaydigan, o‘z his-tuyg‘ularini yashirmaydigan insondir.

Doniyor esa urushdan yarador bo‘lib qaytgan, kamgap, ammo qalbi nihoyatda boy inson sifatida ko‘rsatiladi. Avvaliga u qishloq odamlariga unchalik yaqin bo‘lmaydi, lekin vaqt o‘tishi bilan uning ichki dunyosi ochila boshlaydi. Ayniqsa, uning qo‘shiq aytishi va tabiatni chuqur his qilishi Seyitni ham, Jamilani ham hayratga soladi. Doniyorning qo‘shiqlari qahramonlarning qalbidagi yashirin tuyg‘ularni uyg‘otadi. Shu jarayonda Jamila va Doniyor o‘rtasida samimiy va pok sevgi paydo bo‘ladi.

Asarda sevgi jamiyat qoidalaridan ustun qo‘yilgan. Jamila o‘z qalbining ovozigga quloq solib, Doniyor bilan ketishga qaror qiladi. Bu qaror qishloq odamlari uchun g‘ayrioddiy va hatto qoralangan bo‘lsa ham, Jamila o‘z baxtini tanlaydi. Seyit esa bu voqealarni kuzatar ekan, insoniy tuyg‘ularning naqadar kuchli ekanini tushunib yetadi. Aynan shu voqealar Seyitning dunyoqarashi shakllanishiga ham ta’sir qiladi.

Asarda tabiat tasvirlari ham juda muhim o‘rin tutadi. Dalalar, tog‘lar, kechki manzaralar qahramonlarning ichki holatini yanada yorqinroq ochib beradi. Yozuvchi tabiat orqali inson qalbidagi go‘zallikni ifodalaydi. “Jamila” qissasining asosiy g‘oyasi — inson qalbidagi haqiqiy sevgi va erkinlik eng katta qadriyat ekanligidir.

Shunday qilib, “Jamila” asari sevgi, insoniylik va erkinlik haqida chuqur falsafiy ma’noga ega bo‘lgan asar hisoblanadi. Bu qissa o‘quvchini inson qalbini tushunishga, samimiylikni qadrlashga undaydi. Shu sababli “Jamila” nafaqat qirg‘iz adabiyotining, balki jahon adabiyotining ham eng go‘zal asarlaridan biri hisoblanadi.

Oq kema – asar tahlili. Asarda tog‘larda yashovchi bir bola o‘zining orzulari bilan yashaydi. U “oq kema”ni ko‘rishni orzu qiladi va baliqqa aylanishni tasavvur qiladi. **Oq kema** — mashhur yozuvchi **Chingiz Aitmatov** tomonidan yaratilgan chuqur falsafiy mazmunga ega qissalardan biridir. Asarda bolalik dunyosi, insoniylik, tabiatga munosabat va jamiyatdagi shafqatsizlik kabi muhim masalalar yoritiladi. “Oq kema” qissasida voqealar tog‘lar orasidagi kichik o‘rmon xo‘jaligida bo‘lib o‘tadi. Asarning bosh qahramoni – ismi aytilmagan kichik bola.

U ota-onasidan ayrilgan bo‘lib, bobosi Mo‘min chol bilan yashaydi. Bola juda xayolparast va orzular bilan yashaydigan beg‘ubor qahramon sifatida tasvirlanadi. Uning eng katta orzusi uzoqda suzib yuradigan oq kemani ko‘rishdir. Bola o‘sha kemani tomosha qilib, bir kun kelib o‘sha yerga borishni tasavvur qiladi. U o‘zini ba’zan baliqqa aylanib, daryodan suzib oq kemaga yetib borishini xayol qiladi. Bu orzular bolaning sof va beg‘ubor qalbini ko‘rsatadi.

Mo‘min chol esa bolaning eng yaqin insonidir. U mehribon, sabrli va yaxshi niyatli inson sifatida tasvirlanadi. Mo‘min chol nabirasini juda yaxshi ko‘radi va uni qo‘llab-quvvatlashga harakat qiladi. U bolaga qadimgi afsonalarni aytib beradi. Ayniqsa, “Ona bug‘u” haqidagi afsona asarda muhim o‘rin tutadi.

Bu afsonaga ko'ra, qadim zamonlarda Ona bug'u odamlarni asrab qolgan va ularga hayot bag'ishlagan. Bola bu afsonaga chin dildan ishonadi va tabiatni muqaddas deb biladi.

Asarda yana bir qahramon – O'rozqul tasvirlangan. U o'rmon xo'jaligining rahbari bo'lib, qo'pol, shafqatsiz va manfaatparast inson sifatida ko'rsatiladi. O'rozqul o'z mansabini saqlab qolish uchun har qanday ishga tayyor bo'lgan odamdir. U tabiatga ham, odamlarning tuyg'ulariga ham befarq munosabatda bo'ladi. Mo'min chol esa uning oldida ojiz qoladi, chunki u ishini yo'qotishdan qo'rqadi. Shu sababli ba'zan O'rozqulning buyruqlarini bajarishga majbur bo'ladi.

Asarda tabiat juda katta ahamiyatga ega. Tog'lar, o'rmonlar va daryolar juda chiroyli tasvirlanadi. Bola tabiatni jonli mavjudotdek his qiladi. U daraxtlar va hayvonlarni o'ziga yaqin do'stdek ko'radi. Yozuvchi tabiat orqali insoniy poklik va go'zallikni ifodalaydi.

Asarning eng fojeali voqealaridan biri – Ona bug'uni o'ldirish sahnasidir. O'rozqul va uning sheriklari bug'uni otib tashlaydi. Bu voqea bola uchun juda katta ruhiy zarba bo'ladi.

Chunki u bug'uni muqaddas deb bilgan edi. Afsonadagi Ona bug'u bilan haqiqatdagi bug'u o'rtasidagi bog'liqlik bolaning ongida buziladi. Shu bilan uning bolalik orzulari ham parchalana boshlaydi.

Bola kattalar dunyosidagi shafqatsizlikni tushuna olmaydi. U insonlarning nega bunday yomon ish qilishini anglay olmaydi. Bu voqea uning qalbida chuqur iz qoldiradi. Oxir-oqibat bola o'zining xayoliy dunyosiga qaytishga harakat qiladi. U baliqqa aylanish orzusi bilan daryoga qarab yo'l oladi. Bu sahna asarning eng fojeali va ta'sirli qismidir.

“Oq kema” qissasi orqali yozuvchi jamiyatdagi muammolarni ko'rsatadi. Asarda kattalar dunyosining shafqatsizligi va bolalar qalbining beg'uborligi o'rtasidagi farq ochib beriladi. Bola – poklik, halollik va ishonch ramzidir. Kattalar esa ko'pincha manfaat, qo'rquv va shafqatsizlik bilan yashaydi.

Asarda yana bir muhim g'oya – tabiatni asrash masalasidir. Yozuvchi inson va tabiat o'rtasidagi muvozanat buzilsa, bu fojeaga olib kelishini ko'rsatadi. Ona bug'u afsonasi orqali tabiatning muqaddasligi ta'kidlanadi.

“Oq kema” asari chuqur ramziy ma'noga ega. Oq kema – bolaning orzulari va umidlarini ifodalaydi. Baliqqa aylanish xayoli esa uning real hayotdan qochishga bo'lgan intilishidir. Asarda insoniylik, mehr-shafqat va vijdon kabi qadriyatlar ulug'lanadi.

Xulosa qilib aytganda, “Oq kema” qissasi juda ta'sirli va chuqur ma'noli asardir. Unda bolalikning beg'uborligi, insoniylik va tabiatga mehr g'oyalari yoritilgan. Yozuvchi o'quvchini insoniylikni yo'qotmaslikka, tabiatni asrashga va mehrlilik bo'lishga chaqiradi. Shu sababli bu asar jahon adabiyotining eng muhim va ta'sirchan asarlaridan biri hisoblanadi.

Asrga tatigulik kun — buyuk yozuvchi **Chingiz Aitmatov**ning eng mashhur va chuqur falsafiy romanlaridan biridir. Bu asarda inson taqdiri, tarixiy xotira, milliy qadriyatlar va jamiyatdagi muammolar keng yoritilgan. Asarning yana bir nomi **The Day Lasts More Than a Hundred Years** deb ham tanilgan.

Roman voqealari Qozog'iston cho'llaridagi temir yo'l bekati — Boranli stansiyasi atrofida bo'lib o'tadi. Asarning bosh qahramoni Yedigey ismli oddiy temiryo'l ishchisidir. U halol, mehnatkash va vijdonli inson sifatida tasvirlanadi.

Yedigey butun umrini temiryo‘l bekatida ishlash bilan o‘tkazgan. U o‘z ishiga sodiq, odamlar bilan mehribon munosabatda bo‘ladigan insondir. Asar voqealari Yedigeyning yaqin do‘sti Qozangapning vafoti bilan boshlanadi.

Yedigey do‘stini qadimiy qabriston — Ana-Beyitga dafn etishga qaror qiladi. Bu joy xalq uchun muqaddas hisoblangan qadimiy qabriston edi. Yedigey marhum do‘stining vasiyatini bajarishni o‘z burchi deb biladi. U bir guruh odamlar bilan jasadni olib, uzoq yo‘lga chiqadi. Yo‘l davomida Yedigey o‘tgan hayotini, boshidan kechirgan voqealarni eslaydi. Shu orqali yozuvchi o‘quvchiga qahramonning ichki dunyosini ochib beradi.

Asarda urush yillari, urushdan keyingi og‘ir hayot va oddiy insonlarning taqdiri ham tasvirlangan. Yedigeyning hayoti orqali butun bir davr manzarasi ochib beriladi. Yozuvchi inson hayotining qanchalik murakkab va sinovlarga boy ekanini ko‘rsatadi.

Roman ichida eng mashhur va ta’sirli rivoyatlardan biri — “manqurt” haqidagi afsonadir.

Manqurt — bu o‘z xotirasini yo‘qotgan, o‘z ota-onasini ham tanimaydigan qullikdagi odamdur. Rivoyatda dushmanlar asir olingan odamning boshiga tuya terisini kiydirib, quyosh ostida qoldiradi. Natijada u barcha xotirasini yo‘qotadi va xo‘jayinining buyruqlarini so‘zsiz bajaradigan mankurtga aylanadi.

Bu rivoyat asarda juda muhim ramziy ma’noga ega. Yozuvchi shu orqali inson o‘z tarixini, ildizini va milliy xotirasini unutsa, u mankurtga aylanishini ta’kidlaydi. Bu g‘oya roman mazmunining asosiy falsafiy yo‘nalishlaridan biridir.

Asarda yana zamonaviy ilmiy va kosmik voqealar ham tasvirlangan. Roman voqealari fonida kosmosga parvoz qilgan astronomlar haqida hikoya qilinadi. Bu epizodlar insoniyatning ilmiy taraqqiyoti haqida fikr yuritishga undaydi. Shu bilan birga, yozuvchi texnika taraqqiyoti bilan birga insoniylik ham rivojlanishi kerakligini ko‘rsatadi.

Roman davomida Yedigey va uning hamrohlari Ana-Beyit qabristoniga yetib kelishadi.

Ammo u yerga kirishga ruxsat berilmaydi, chunki bu hududda harbiy poligon qurilgan bo‘ladi. Natijada ular marhumni boshqa joyga dafn etishga majbur bo‘ladilar. Bu voqea ham asarda chuqur ramziy ma’noga ega. Chunki bu holat tarixiy xotira va qadriyatlarining yo‘qolib borayotganini anglatadi.

Yedigey bu voqeadan juda qattiq iztirob chekadi. U o‘z xalqining urf-odatlarini va qadriyatlarini e’tiborsiz qoldirilayotganini his qiladi. Shu orqali yozuvchi jamiyatdagi ma’naviy muammolarni ko‘rsatadi. Roman til jihatidan ham juda boy va ta’sirli yozilgan. Yozuvchi tabiat manzaralarini, cho‘l hayotini va inson ruhiyatini juda mahorat bilan tasvirlaydi. Qahramonlarning ichki kechinmalari o‘quvchiga chuqur ta’sir qiladi.

“Asrga tatigulik kun” romanining asosiy g‘oyasi — inson o‘z tarixini, ildizini va milliy qadriyatlarini unutmasligi kerakligidir. Tarixiy xotira xalqning eng muhim boyligidir. Agar inson o‘z o‘tmishini unutsa, u kelajagini ham yo‘qotishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, “Asrga tatigulik kun” romani juda chuqur falsafiy mazmunga ega asardir. Unda inson hayoti, tarix, xotira va ma’naviyat masalalari keng yoritilgan.

Yozuvchi o'quvchini o'z ildizlarini unutmaslikka, insoniylikni saqlab qolishga va tarixiy xotirani qadrlashga chaqiradi. Shu sababli bu asar jahon adabiyotining eng muhim va qimmatli asarlaridan biri hisoblanadi.

Asarlar bo'yicha umumiy xulosa beriladigan bo'lsa, Chingiz Aytmatov asarlarining asosiy xususiyatlari: birinchidan chuqur falsafiy mazmun, tabiat va inson munosabatlari, milliy afsona va ramzlardan foydalanish hamda insoniylik va vijdon masalalari keng yoritilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Sharipov A. "Chingiz Aytmatov asarlarida falsafiy va ijtimoiy masalalar." – Toshkent: Fan, 2000.
2. Chingiz Aytmatov. Jamila. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2019.
3. Chingiz Aytmatov. Oq kema. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
4. Aytmatov Ch. "Asrga tatigulik kun." – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022.